

BIRGER HAGÅRD:

Frihet och samverkan

Två intressanta böcker som belyser 40-talets frihetsdebatt respektive det borgerliga samarbetet 1957-76 har nyligen utkommit.

Per G Andréen visar hur åtskilliga skiljelinjer i dagens debatt utbildades redan på 40-talet. Då stod Ernst Wigforss linje för planhushållning och socialism mot Gösta Bagges uppfattning att framåtskridande och frihet hotas av socialisering och statskontroll.

Tommy Möller belyser i sin doktorsavhandling samverkan mellan de tre borgerliga partierna alltsedan mittenpartierna lämnade sitt tidigare samarbete med socialdemokraterna.

Frihet och borgerlig samverkan är två centrala teman i den politiska debatten de senaste tjugo åren. Förra sommaren höll fil dr *Per G Andréen* ett föredrag vid Frescati sommarseminarium, betitlat "Frihetens filosofi och frihetens ekonomi". Med utgångspunkt från detta har han nu publicerat en liten skrift, "Bagge, Wigforss och 40-talets frihetsdebatt" (Lindfors bokförlag, Köping), som visar hur åtskilliga av skiljelinjerna i dagens debatt utbildats redan på 1940-talet.

I våras framlades i Uppsala en statsvetenskaplig doktorsavhandling, "Borgerlig samverkan" (Diskurs, Uppsala), av fil dr *Tommy Möller*, som byggt vidare på studier, företagna redan under grundutbildningen vid universitetet i Linköping.

Per G Andréen erinrar inledningsvis om hur den maktkombination, som fackföreningsrörelsen och det socialdemokratiska partiet utgör, efter hand har kommit att ge Sverige "en egalitär och kollektivistisk prägel som saknar motsvarighet i något jämförligt land". Även om startpunkten för denna utveckling var den socialdemokratiska regeringsbildningen 1932, var det dock först efter kriget som omvandlingen av samhället i socialistisk riktning på allvar satte igång. I det program- och planeringsarbete, som föregick, hade Ernst Wigforss, övertygad socialist på marxistisk grund, en stor del. En motpol utgjorde högerledaren och nationalekonomen professor Gösta Bagge.

Bagge utgav 1944 en programskrift, "Frihet eller socialism", där han bl a kritiserar en broschyr av Wigforss från 1943, som bar titeln "Socialismen och

Riksdagsman Birger Hagård är docent i statskunskap vid Linköpings Universitet.

friheten". Bagge visar prov på en nära samsyn med F A Hayek, som vid ungefär samma tidpunkt publicerade sitt berömda arbete "Vägen till trädedom".

Andréen använder ett fruktbart grepp, då han kontrasterar Bagges och Wigforss helt olika frihetsuppfattningar mot varandra. Han utgår från den uppdelning, som gjorts av Nils Herlitz, i passiva, positiva, aktiva och negativa rättigheter. *Passiva rättigheter* betyder åtnjutande av materiell trygghet och olika samhällsliga förmåner, dvs infrastrukturen (utbildning, sjukvård, energiförsörjning, kommunikationer m m). Dit hör också ökade inkomster till följd av en stigande nationalprodukt.

Positiva rättigheter innebär rätten att fritt välja yrke, utbildning, bostad samt äganderätt, näringsfrihet, fritt konsumtionsval och rätten att bilda familj och uppfostra barnen. *Aktiva rättigheter* åter utgörs av tex yttrande- och tryckfrihet, religionsfrihet, förenings- och förhandlingsrätt, allmän rösträtt och medbestämmande på arbetsplatsen. *Negativa rättigheter* slutligen innebär skydd mot rättskränkande tvång, oavsett om det utövas av myndigheter, organisationer eller enskilda. Dit hör också tex skydd mot kollektivanslutning till ett politiskt parti.

Det råder naturligtvis både ett samband och ett samspel mellan de olika rättighetstyperna. Med facit i hand kan vi med Andréen konstatera, att de positiva och negativa rättigheterna successivt urholkats. Det är sällsynt med lagar, som ger stöd åt individens strävan efter frihet, medan tvångslagar, som inskränker val- och handlingsfriheten förekommer ymnigt. Inte minst gäller det äganderätten.

Ernst Wigforss roll

Detta är resultatet av en målmedveten politik från socialdemokraternas sida. "Man kan påstå", säger Andréen, "att fullmaktslagstiftningen under andra världskriget öppnade en bräsch i det svenska rättssamhället. Socialdemokrater av Ernst Wigforss typ har noga sett till att den bräsch inte fått fyllas igen."

Wigforss betecknade inte oväntat den borgerliga frihetsuppfattningen som negativ. Den syftade ju till att begränsa statens makt. Full sysselsättning var det stora målet. Det skulle nås genom statlig

Maktkombinationen fackföreningsrörelsen och det socialdemokratiska partiet har givit Sverige en egalitär och kollektivistisk prägel utan motstycke.

planhushållning, socialisering av produktionsmedlen där så ansågs nödvändigt samt genom långtgående inkomstnivellering. Ökad statsmakt skulle alltså förstärka de passiva rättigheterna. Att statlig maktkoncentration kunde få negativa följder för individen var ointressant.

Wigforss kunde också som finansminister på allvar leda in landet på en socialistisk kurs. 1947 drev han igenom en stor skärpning av den progressiva skalan för inkomstskatten. Vidare infördes en särskild kvarlåtenskapsskatt, som visserligen slopades i slutet av 1950-talet men då ersattes av en höjd arvsskatt. Skatteavdragen för barn ersattes av allmänna barnbidrag. Andréens slutsats blir: "I 1947 års beslut om familjebeträ-

skattningen möter man i själva verket det första maktpolitiska uttrycket för den på socialistiskt håll rådande tendensen att mer och mer göra barnens försörjning, omvårdnad och uppfostran till en samhällets angelägenhet i stället för familjens. Socialismen är böjd för att åsidosätta individens positiva rättigheter, inte minst på familjelivets område.”

Den liberalkonservative Bagge underströk betydelsen av en aktiv socialpolitik. Det var ofrånkomligt med ganska långtgående inskränkningar i den enskildes handlingsfrihet. Högerpartiet accepterade ”en långtgående socialpolitik och en kraftigt utjämnande progressiv be-

Wigforss ledde som finansminister in landet på en socialistisk kurs.

skattning”, men socialdemokraterna gick för långt. Sparande, kapitalbildning och företagsamhet skulle skadas. Risk fanns också, att socialpolitiken kunde få negativa konsekvenser för ansvarskänslan. Hjälp skulle ges till självhjälp, men det vore frihetsfientligt, om mottagarna blev beroende av understödet. Bagge varnade också för sådana statsingripanden, som riskerade att förvandla marknadsushållningen till ”en kollektivistisk tvångshushållning”. Han var övertygad om att såväl framåtskridandet som friheten hotades av socialisering och statskontroll. För honom var de positiva rättigheterna som fritt konsumtionsval, egendomsrätt samt fritt val av arbete och yrke hörnstenar i samhället.

Den ideologiska motsättningen mellan

Bagge och Wigforss är särskilt tydlig vad gäller de aktiva rättigheterna och deras samband med de negativa. Inte minst gäller det demokratins problem. Wigforss har en på Marx och Rousseau grundad kollektivistisk syn. Hans åskådning låter sig ej förenas med vare sig parlamentarism eller maktindelning, inte heller med den självstyrelsetradition, som bl a inspirerat Bagge.

För Wigforss är klassmotsättningarna grundläggande. Utvecklingen är enligt marxistiskt mönster ödesbestämd. Arbetarrörelsen, dvs fackföreningsrörelsen samt de socialistiska och kommunistiska partierna, förkroppsligar utvecklingen. Därför var kollektivanslutningen naturlig – negativa rättigheter gentemot facket var otänkbara. Planhushållning och socialism var vägen till välstånd och frihet. Genom de politiska valen fick rörelsens ledare fullmakt att förverkliga de ödesbestämda målen. Socialdemokratin måste ensam inneha regeringsmakten, medan det nya samhället utformades. På så sätt skulle ekonomin dirigeras och en social utjämning framtvings. Den egna åskådningen skulle präglade skolan och kulturen.

Den enskildes frihet

Bagge försvarar individens positiva rättigheter. Ekonomisk frihet är en förutsättning för politisk och andlig frihet. Det fria konsumtionsvalet kan aldrig ersättas av den politiska rösträtten. Han betonar den enskildes frihet gentemot staten, en uppfattning diametralt motsatt Wigforss. Han varnar för en situation, där ett enda parti dominerar, och oppositionen inte vågar ställa upp alternativ

utan nöjer sig med magra kompromisser. Väljarna får då ingen möjlighet att ta ställning till konkurrerande program och ledargrupper. Bagge ser risken för ett entpartivälde i Sverige som stor, inte minst till följd av att det mäktiga LO helt står utan socialdemokratisk ledning. Det är bra med starka fackorganisationer, men då dessa knyts till politiska pariter genom kollektivanslutning eller på annat sätt, hotas folkstyret. Bagge varnar för att om inte oppositionen genom en samfällad kraftansträngning snart får till stånd ett maktskifte, kommer det härskande partiet att helt dominera ekonomin, politiken och kulturen och besätta alla strategiskt viktiga maktpositioner.

Statsmaktens expansion leder till att makten övergår till socialdemokratiska politiker och fackförningsledare. Medborgarna förlorar sin positiva och sin aktiva frihet och blir helt beroende av det politiskt-byråkratiska ledarskikt, som kontrollerar statsmakten.

Den framtidsbild, som Bagge såg som ett hot, har i dag ryckt än närmare. Det är därför som frihetsdebatten är ett livsvillkor. I grunden är problemställningarna desamma nu som då. Inte minst för moderaterna är det angeläget att knyta an till den historiska frihetstraditionen. Per G Andréen har på ett utmärkt sätt levandegjort denna tradition.

Borgerligt samarbete 1957–76

Det har icke utan skäl hävdats, att socialdemokraternas starka ställning i Sverige inte främst beror på egen styrka utan på de borgerliga partiernas svaghet, enkannerligen den splittring som så ofta varit framträdande i det borgerliga läg-

ret. Visserligen har det alltid funnits krafter, som insett nödvändigheten av att skapa ett borgerligt alternativ. Detta synsätt låg bakom Tryggers strävanden 1923; i regeringen fick han dock endast med sig Nils Wohlin, en av bondeförbundets förgrundsgestalter. Bagge var som visats helt klar på behovet av ett borgerligt alternativ för att undvika en socialistisk hegemoni, och hans efterträdare som partiledare, Fritjof Domö, efterlyste 1944 ett gemensamt borgerligt program. I stort har dock borgerlig samverkan eller rättare bristen på en sådan ända fram till 1976 utgjort ett bedrövligt skådespel.

Tommy Möller har förtjänstfullt skildrat det borgerliga samarbetet 1957–1976. Några sensationella resultat redovisar han helt naturligt inte, men det är helhetsperspektivet som är intressant liksom de motiv, som han finner bakom partiernas ståndpunkter.

Ekonomisk frihet är en förutsättning för politisk och andlig frihet.

Någon organiserad trepartisamverkan förekom inte före 1971 men däremot mellan två partier. Högerpartiet och folkpartiet samverkade under 1950-talet, då bondeförbundet för andra gången agerade stödparti i regeringsställning åt socialdemokraterna. I ATP-frågan 1957 var det fråga om ett förtroligt samarbete. Under Gunnar Heckschers första parti- ledarår skedde också ett samarbete i centrala stridsfrågor. I 1960 års valrörelse tillkom den sk mittendeklarationen med udden riktad mot högern. Samarbetet mellan folkpartiet och centerpartiet,

som tidigare knappast haft mycket gemensamt, ökade successivt. 1965 tillkom den sk mittendelegationen. I riksdagen manifesterades samarbetet i gemensamma partimotioner och reservationer. Tanken på en fusion mellan de båda partierna övervägdes seriöst vid några tillfällen. Det sk Uppsala möte, som centerns förtroenderåd avhöll 1973 satte dock definitivt punkt för fusionssträvandena.

Intresset kom i stället att fokuseras kring en trepartisamverkan. I november 1971 gjorde de tre borgerliga partierna en gemensam manifestation om den ekono-

Utvecklingen gick från borgerlig splittring på 1950-talet till ett fast etablerat trepartisamarbete i regeringsställning 1976.

miska politiken. Trots ett närmande till socialdemokraterna från folkpartiets sida under Gunnar Heléns ledning var den borgerliga fronten ganska sammansvetsad inför 1973 års val. En trepartiregering tedde sig ganska självklar, då 1976 års val gav en klar borgerlig majoritet.

Möller urskiljer en rad orsaker till att utvecklingen gick från borgerlig splittring på 1950-talet till ett fast etablerat trepartisamarbete i regeringsställning 1976. Högerpartiet/Moderata samlingspartiet har alltid klarast markerat sin positiva syn på det borgerliga samarbetet såväl i regerings- som i oppositionsställning. Detta markerades särskilt av Gunnar Heckscher. Men partiet drev

samlingkravet under 1960-talet, skriver Möller, "på ett sätt som stundtals förde tanken till någonting som närmast kan karakteriseras som politisk självutplåning". Mittenpartierna kunde ganska säkert räkna med att moderaterna skulle anpassa sig till deras linje. Då Gösta Bohman efterträdde Yngve Holmberg som partiledare skedde en återgång till strategin under Hjalmarsons tid. Partiet var positivt till ett trepartisamarbete men tog avstånd från den tidigare "samling-till-varje-pris-filosofin". Man avsvor sig den tidigare anpassnings- och frieripolitiken vis-à-vis mitten.

Mittensamarbetet

Frånvaron av borgerlig samverkan ledde till ett utbrett missnöje bland de allmänborgerliga väljarna under 1960-talet. Olika samlingsrörelser bildades. Tillkomsten av mittensamarbetet och särskilt mittendelegationen får delvis ses som ett svar på samlingssträvandena men också som en uppbindning av borgerlighetens då svagaste länk, centerpartiet. På 70-talet var det tvärtom. Då ville centern låsa fast folkpartiet i mittenalliansen för att förhindra äventyrligheter tillsammans med socialdemokraterna.

Ett av de främsta skälen till omtänkandet beträffande trepartisamarbetet var det accentuerade kravet på ett alternativ till socialdemokratin. Längre utgjorde dock marginalväljarargumentet ett hinder. Inom centern och folkpartiet trodde man, att ett nära samarbete med moderaterna redan i oppositionsställning skulle stöta bort marginalväljare. Detta argument förlorade dock omsider sin betydelse. I stället ökade lyhördheten gent-

emot de allmänborgerliga väljarna. Moderaternas uppslutning bakom mittenpartiernas riktlinjer underlättade också samarbetet.

Centerns agerande var av central betydelse. Omvandlingen av bondeförbundet till centerpartiet och tillkomsten av nya väljargrupper särskilt i städerna – en följd av mittenalliansen – medförde ett breddat perspektiv. Därtill kom, att partiet reagerade mot socialdemokraternas socialiserings- och centraliseringstendenser. Ej heller skall bortses från centerns ställning som det största borgerliga partiet och det faktum, att dess ordförande var designerad statsminister i en borgerlig regering.

Författningsreformerna

Införandet av enkammarriksdagen betydde också, att regeringsfrågan aktualiserades vid varje val – eftersläpningen i första kammaren var borta. För varje år som gick accentuerades även demokratiargumentet – nödvändigheten av att bryta den socialdemokratiska hegemonin. Detta spelade en stor roll för särskilt folkpartiet.

Möller menar, att han genom att följa den borgerliga sammansvetsning, som successivt ägt rum, också kunnat förklara den tilltagande polariseringen i svensk politik. Maktväxlingsaspekten och parlamentarismen har kommit att få en allt större betydelse för de borgerliga. Och

landet har, anser Möller, på grund av den homogena samhällsstrukturen råd med denna konfrontation. En nackdel kan vara låsningar i vissa sakfrågor, som kan te sig onödiga. "Denna avigsida", blir hans slutsats, "måste dock vägas mot det faktum att de svenska väljarna numera har två relativt klara regeringsalternativ att välja mellan vart tredje år". Så var det inte tidigare.

Det är lätt att instämma i Tommy Möllers slutsatser. Ingenting vore olyckligare än om de sex borgerliga åren i regeringsställning endast blev en parentes i landets historia. En ny borgerlig splittring har vi inte råd med. En sådan skulle permanenta det socialdemokratiska maktinnehavet och leda till att Gösta Bagges mardrömsvision om det socialistiska samhället förverkligades. Då skulle det också vara slut med demokratin. Ett fast och enigt borgerligt agerande kring

En ny borgerlig splittring har vi inte råd med.

ett klart alternativ till socialismen kan däremot bryta utvecklingen mot det genomreglerade samhället, där individen betyder allt mindre och statsmakten allt mer. Friheten i form av positiva och aktiva rättigheter kan återställas.